

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
У ВИДІ ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ ТА У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Сокурєнко О.М.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Черкаський національний
університет імені Б. Хмельницького

Анотація: Статтю присвячено дослідженню історичного розвитку законодавства про кримінальну відповідальність у сфері правосуддя, зокрема злочини проти нормальної діяльності органів та установ виправної системи, а також ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі. Автором аналізується кримінальне законодавство від часів Київської Русі до сьогодення Української держави. Визначено особливості та проблеми на кожному історичному етапі.

Ключові слова: ухилення, позбавлення волі, правосуддя, втеча, стихійне лихо, обмеження волі, короткостроковий виїзд.

Аннотация: Статья посвящена исследованию исторического развития законодательства об уголовной ответственности в сфере правосудия, в частности преступления против нормальной деятельности органов и учреждений исправительной системы, а также уклонение от отбывания наказания в виде ограничения свободы и в виде лишения свободы. Автором анализируется уголовное законодательство со времен Киевской Руси до сегодняшнего Украинского государства. Определены особенности и проблемы на каждом историческом этапе.

Ключевые слова: уклонение, лишения свободы, правосудия, побег, стихийное бедствие, ограничения свободы, краткосрочный выезд.

Summary: The article deals with the research of historical development of the law on criminal liability in the field of justice, including crimes against normal activities of institutions and correction system and avoiding the punishment of

restriction of liberty, and imprisonment. The author analyzes the criminal law since Kievan Rus up to the present Ukrainian state. Features and problems have been defined at every historical stage.

Key words: deviation, deprivation of liberty, act of God, restriction of liberty, short-term departure.

Одним із прав засуджених до позбавлення та обмеження волі є надання їм короткострокових виїздів за межі кримінально-виконавчих установ з підстав, що передбачені КВК України. Порухення засудженими такого порядку, за наявності усіх ознак складу злочину, тягне кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, що передбачено ст. 390 КК України. Це свідчить не тільки про спрямованість політики держави на захист функціонування пенітенціарної системи кримінально-правовими засобами, а й забезпечення режиму в кримінально-виконавчих установах. Вчинення засудженими під час відбування покарання нових злочинів певною мірою відображає те, що на сьогодні не створено необхідні передумови для належної організації виправного впливу на засуджених, а режим і засоби його забезпечення ще не сприяють підвищенню відповідальності таких осіб, що призводить до неефективності призначеного покарання.

Повний та всебічний аналіз кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі неможливий без вивчення історичних аспектів виникнення та розвитку законодавства, що передбачає відповідальність за вчинення цього діяння. Таке вивчення дозволяє більш повно з'ясувати передумови виникнення існування кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, а також окремих кримінальних законів, які передбачали відповідальність за вчинення злочинів, пов'язаних із порушенням встановленого порядку виконання і відбування покарання у виді обмеження та позбавлення волі в різні часи,

вплив різних історичних подій на їх виникнення та зміст, а також вплив законодавства інших держав.

Окремими проблемами ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі як самостійного наукового дослідження приділяли особливу увагу такі вчені як Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, Б.М. Ботоєв, А.І. Васильєв, В.К. Грищук, О.М. Джужа, В.І. Єгоров, С.І. Іванова, О.Г. Колб, О.С. Міхлін, О.І. Плужнік, А.Х. Степанюк, П.В. Тепляшин, Ю.М. Ткачевський, В.М. Трубников, П.Л. Фріс, Ю.А. Чеботарьова та інші. Однак, слід зазначити, що впродовж усієї історії кримінального та кримінально-виконавчого права погляди щодо відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі змінювалися під впливом різних об'єктивних та суб'єктивних чинників. У зв'язку з цим метою нашої статті є дослідження історичних етапів розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі та розробка рекомендацій для застосування наукових висновків.

Історія виникнення інституту ухилення від відбування покарання розпочинається з появи перших нормативно-правових актів, що містили норми кримінально-правового характеру. До таких кримінально-правових першоджерел історики відносять звичаєве право, договори Київської Русі з Візантією та германськими племенами, княже законодавство, особливе місце в якому належить церковним статутам, візантійське право [1, с. 62–64]. Однак, ці нормативно-правові акти та історичні пам'ятки кримінального права не містили норм, в яких була б передбачена відповідальність за вчинення ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі [2; 3].

Що ж стосується виникнення кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, то початком такого законодавчого забезпечення є декрет

ВЦВК від 19 квітня 1919 року „Про табори примусових робіт”, в якому було вперше на законодавчому рівні закріплено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі, а саме: втеча з місць утримання.

Наступним кроком у розвитку інституту ухилення від відбування покарання було закріплення в Кримінальному кодексі РРФСР 1922 р. кримінальної відповідальності за втечу засудженого з місця позбавлення волі, вчинену шляхом підкопу, злому, пошкодження затворів, стін та ін. [4, с. 127]. Втеча, що не супроводжувалася такими способами, кримінальної відповідальності не містила, а розглядалася як дисциплінарний проступок. Після прийняття КК РРФСР 1922 року розгорнулася дискусія серед вчених-юристів з приводу ст. 95 КК щодо необхідності кримінальної відповідальності за втечу з місць позбавлення волі. На той момент серед науковців сформувалося два погляди, а саме: одні вчені-юристи стверджували, що потрібно залишити кримінальну відповідальність за втечу з місць позбавлення волі, оскільки це є суспільно небезпечне діяння і його потрібно розглядати як злочин, інші ж стверджували, що за втечу з місць позбавлення волі не потрібно встановлювати кримінальну відповідальність, адже втеча з місця позбавлення волі, на їхню думку, не може бути вчинена там, де місця позбавлення волі відповідають своєму призначенню. Якщо ж було вчинено втечу, то це свідчить, насамперед, про незадовільний стан місць позбавлення волі, наявність істотних недоліків в організації охорони засуджених, слабкий нагляд за ними з боку тюремної варти. При такому підході до проблеми кара ув'язненого за втечу перетворювалася фактично на кару за незадовільний стан місця позбавлення волі, неналежне виконання посадовими особами цих місць своїх службових обов'язків. Під впливом такої ідеї ВЦВК XI скликання на своїй другій сесії 16 жовтня 1924 року відмінив кримінальну відповідальність за втечу з місць позбавлення волі.

Практика боротьби зі злочинністю в місцях позбавлення волі незабаром виявила помилковість подібного рішення. Скасування кримінальної відповідальності за втечу з місця позбавлення волі викликало низку негативних наслідків. З одного боку, зростає кількість вчинення втеч серед засуджених, а з іншого, виявилися значно ослабленими правові основи діяльності правоохоронних органів щодо попередження втеч. Тому прийнятий у 1926 році новий Кримінальний кодекс РРФСР повернувся до позицій попереднього кодексу й передбачив у статті 82 відповідальність за втечу з місця позбавлення волі, вчинену за допомогою підкопу, злому, пошкодження затворів, стін тощо. Практика застосування цієї норми підтвердила її дієвість. Надалі ВЦВК і РНК РРФСР постановою від 10 червня 1931 року розширили цю норму, і вона стала передбачати відповідальність не тільки за втечу з місць позбавлення волі, а й за втечу арештованого з місця попереднього утримання.

Усього ж КК РРФСР 1926 року містив лише дві статті, ст.ст. 81 та 82, у яких було передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання. Обидві вони були включені до глави „Інші злочини проти порядку управління”.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 року в статті 77 передбачав відповідальність за незаконне звільнення арештованого з-під варти чи з місця позбавлення волі або допомогу йому у втечі, поєднане із збройним нападом на варту або з насильством над вартою, небезпечним для життя.

Прийняті в 1959 – 1961 рр. кримінальні кодекси союзних республік приділили значно більше уваги забезпеченню виконання покарання. Всі вони мали спеціальні глави – “Злочини проти правосуддя”, – які містили норми про відповідальність засуджених за ухилення від відбування покарання. Збільшилася й кількість таких норм, оскільки відповідальність за ухилення від відбування різних видів покарання стала передбачатися в самостійних статтях Особливої частини КК, а не в різних частинах однієї статті, як було раніше. Хотілося б також зазначити, що, наприклад, родовим об’єктом таких

злочинів була лише невідворотність виконання покарання у виді позбавлення волі, заслання чи висилки. Так, Кримінальний кодекс РРФСР на момент набуття чинності, на 1 січня 1961 року, містив лише три статті за ухилення від відбування покарання, а саме: ст. 186 КК РРФСР – втеча з місця заслання; 187 КК РРФСР – самовільне повернення висланого в місця, заборонені для проживання; ст. 188 КК РРФСР – втеча з місця позбавлення волі чи з-під варти.

Суб'єктами цих злочинів могли бути лише особи, які засуджені до позбавлення волі, заслання та висилки, а також підозрювані та обвинувачувані, які виділялися в самостійну групу злочинів – “Злочини проти правосуддя, які вчиняються арештованими та засудженими”.

Значення наступного етапу розвитку кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання полягало у тому, що розширилося коло діянь, які передбачали кримінальну відповідальність за порушення режиму відбування покарання, а також збільшилася кількість норм, які передбачали кримінальну відповідальність не лише за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі, заслання та вислання, а й за втечу з лікувально-трудового профілакторію. Це було пов'язано з тим, що у 1968 році почали створюватися лікувально-трудова профілакторії для примусового лікування хронічних алкоголіків і наркоманів. Так, Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 8 травня 1968 року була встановлена кримінальна відповідальність за втечу з лікувально-трудового профілакторію або зі шляху направлення до нього [5]. Таке рішення стало поштовхом не тільки до прийняття змін до ст. 186 КК РРФСР, яка стала передбачати кримінальну відповідальність не лише за втечу з місця заслання, а й за втечу з лікувально-трудового профілакторію, а також і до більш вагомих та значних змін, а саме: зміни назви всього розділу Особливої частини КК, оскільки всі норми, які були в цьому розділі, втратили свою об'єднуючу ознаку, характерну для всіх злочинів даного розділу – суб'єкт злочину. Якщо раніше ним була лише особа, яка відбуває

покарання і ухиляється від відбування такого покарання, то згідно з прийнятими доповненнями до ст. 186 КК РРФСР, ним стала ще особа, яку направляли на примусове лікування до лікувально-трудового профілакторію. Тому колишня назва цієї групи злочинів перестала відображати її зміст і в юридичній літературі набула назви “Злочини в сфері правосуддя, вчинені особами, до яких застосовується правовий примус” [6, с. 10].

Наступна зміна, яка була внесена до КК і одночасно до ВТК, стала початком розвитку кримінального та виправно-трудового законодавства, що передбачало відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі, а саме: 23 березня 1977 року Виправно-трудовий кодекс УРСР було доповнено статтею 39¹ [7; 8]. У ч. 3 ст. 39¹ ВТК УРСР зазначалося, що начальником виправно-трудової установи, за узгодженням з прокурором та з урахуванням особи і поведінки засудженого, яка відбуває покарання, може бути наданий дозвіл на короткостроковий виїзд особі, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, за межі кримінально-виправної установи у зв’язку із винятковими особистими обставинами. Відповідно до виправно-трудового законодавства, перелік осіб, яким надавалися короткострокові виїзди за межі місць відбування покарання у виді позбавлення волі, був вичерпним. До таких осіб належали особи, які утримувалися у виправно-трудових колоніях загального режиму, колоніях-поселеннях усіх видів та виховно-трудових колоніях. Термін виїзду за межі місця відбування покарання у виді позбавлення волі становив не більше семи діб, не враховуючи часу, необхідного на дорогу в обидва кінці (не більше п’яти діб) [9, с. 26].

У зв’язку з такими змінами виникла необхідність у криміналізації діяння за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі, а саме: неповернення до місця відбування покарання після закінчення строку виїзду. Одночасно із внесенням змін до ВТК УРСР, у той же день (23 березня 1977 р.) були внесені зміни й до КК УРСР з метою попередження

випадків неповернення засуджених осіб до місця відбування покарання у виді позбавлення волі, яким надавався такий виїзд. Тому КК УРСР було доповнено новою ст. 183¹, в якій було передбачено кримінальну відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі [10]. З огляду на вид та розмір покарання, яке містилося в санкції ст. 183¹ КК УРСР, це був злочин невеликої тяжкості (до 1 року позбавлення волі).

Наступний етап розвитку кримінального законодавства щодо боротьби з ухиленням від відбування покарання припадає на 1 квітня 2001 року. Відповідно до Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, Україна стала самостійною та незалежною державою. У зв'язку з цим виникла унікальна можливість у формуванні власного законодавства, в тому числі і кримінального. 1 квітня 2001 року Верховною Радою України було прийнято КК України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року. Цей кодекс, на відміну від КК УРСР (1960 р.), передбачав новий вид покарання (ст. 51 КК України), а саме: обмеження волі. Тому виникла необхідність в охороні суспільних відносин щодо порядку виконання і відбування покарання у виді обмеження волі. У ст. 390 КК України було передбачено кримінальну відповідальність не лише за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі, а й обмеження волі [11].

З прийняттям 1 квітня 2001 р. КК України, але до прийняття нового КВК України, законодавцем необхідно було доповнити чинний на той час ВТК України щодо порядку і умов виконання та відбування покарання у виді обмеження волі. Тому 11 липня 2001 року, згідно із Законом N 2636-III, Виправно-трудова кодекс України було доповнено розділом VI-Б, який і передбачав „порядок і умови відбування покарання у виді обмеження волі”. У цьому розділі, в ст. 107² ВТК України, було передбачено, що засудженим особам до обмеження волі надавалися короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законодавством для осіб,

засуджених до позбавлення волі (згідно зі ст. 39¹ ВТК УРСР), а також з інших поважних причин [9, с. 26].

Заслуговує на увагу й той факт, що в ст. 107¹² ВТК України було передбачено підстави, відповідно до яких засуджені особи, які відбували покарання у виді обмеження волі, мали право на вихід за межі виправного центру як заохочення. У ч. 3 ст. 107¹² ВТК України було закріплено, що до таких підстав належали: дозвіл на виїзд засудженому до близьких родичів на святкові, неробочі та вихідні дні надавався не більше одного разу на місяць, а також заохочення у виді надання відпустки тривалістю до дванадцяти діб застосовувалося до засуджених, які характеризувалися позитивно. Такий дозвіл надавався не більше одного разу протягом року за погодженням із власником підприємства або уповноваженим ним органом (ч. 4 ст. 107¹² ВТК України) [9, с. 82]. Отже, вперше в історії кримінально-виконавчого законодавства України засудженим особам до покарання, пов'язаного з фізичною ізоляцією від суспільства, надавалася відпустка.

Після прийняття в 2001 році нового КК України виникла необхідність у зміні та вдосконаленні виправно-трудового законодавства України. У зв'язку з цим 11 липня 2003 року Верховною Радою України було прийнято Кримінально-виконавчий кодекс України [12]. У цьому кодексі було враховано радянський досвід щодо порядку та умов виконання і відбування покарань, а також досвід законодавства в частині порядку надання засудженим особам виїздів за межі кримінально-виконавчих установ, а саме: у ст.ст. 59 та 111 КВК України передбачено підстави, згідно з якими засудженим особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, можуть надаватися короткочасні виїзди за межі місця відбування покарання [12]. Необхідно наголосити на тісному взаємозв'язку між положеннями КК та КВК України. Виходячи з теорії та практики при встановленні кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, в КК України, ми завжди спостерігаємо віддзеркалення цього законодавчого положення в КВК України, де

розглядаються питання виконання та відбуття покарання за вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

Порівнюючи норми КВК України та норми ВТК України щодо підстав надання виїздів за межі виправного центру засудженим особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі, можна зазначити, що, відповідно до ч. 4 ст. 107¹² ВТК України, таким особам раніше надавалося право на виїзд у зв'язку з відпусткою, на відміну від КВК України, де не було передбачено такої підстави виїзду за межі місця відбування покарання.

Але з прийняттям Закону України від 21 січня 2010 № 1828-VI “Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань”, засудженим особам, які відбувають покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а також засудженим, які відбувають покарання у виправних центрах, надається право на короткостроковий виїзд тривалістю 14 календарних днів (ч. 4 ст. 111 КВК України). По суті такий виїзд і є відпусткою, що було раніше передбачено в ч. 4 ст. 107¹² ВТК України. Також, у цьому законі зазначається, що це положення набирає чинності з 1 січня 2012 року, а отже чи правильно зробив законодавець, що дозволив засудженим виїжджати за межі кримінально-виконавчих установ з такої підстави покаже час.

У зв'язку з прийняттям КВК України, а також низки відомчих нормативно-правових актів ДДУПВП (ДПтС України) порядок і умови виконання та відбування покарання багато в чому змінилися, тому ст. 390 КК України потребує певних змін [11; 12]. Аналіз судової практики свідчить про те, що в багатьох випадках виникають спірні питання щодо кваліфікації діянь, а також тлумачення окремих положень ст. 390 КК України на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Музиченко П.П. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / П.П. Музиченко. – К. : Знання, 1999. – 642 с.
2. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. (текст, перевод и словарь-комментарий). – Минск : АН БССР, 1960. – 253 с.
3. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – 18-е изд., пересмотр. и доп. – СПб : Издание Н.С. Таганцева, 1915. – 1285 с.
4. О введении в действие Уголовного кодекса РСФСР. Постановление ВЦК (СУ 1922 г. №15) / под ред. проф. И.Т. Голякова // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917-1952 гг.. – М. : Гос. изд. юрид. литературы, 1953. – 453 с.
5. О внесении изменений и дополнений в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы РСФСР : Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 08.05.1968 г. // Ведомости Верховного Совета РСФСР. – 1968. – № 20. – Ст. 859.
6. Егоров В.И. Уголовная ответственность за уклонение от отбывание уголовных наказаний : Учебное пособие / В.И. Егоров. – Рязань : РВШ МВД СССР. – 1985. – 76 с.
7. Про внесення доповнень і змін до Виправно-трудоного кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23 березня 1977 року № 1850-09 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1977. – № 14. – Ст. 130.
8. Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23 березня 1977 року № 1848-09 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1977. – № 14. – Ст. 128.
9. Исправительно-трудовой кодекс Украины : [подготовил к печати А.Ф. Степанюк]. – Х. : Одиссей, 2002. – 224 с.
10. Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 23

березня 1977 року № 1848-09 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1977. – № 14. – Ст. 128.

11.Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

12.Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.